

"אבני המזבח מבקעת בית כרם" (משנה, מידות ג, ד)

המשנה במסכת מידות ג, ד:

אָחַד אַבְנֵי הַכְּבֵּשׁ וְאָחַד אַבְנֵי הַמִּזְבֵּחַ, מִבְּקַעַת בֵּית כְּרֶם. וְחֹפְרִין לְמִטָּה מִהַתְּלוּלָה, וּמְבִיאִים מִשָּׁם אַבְנִים שְׁלֵמוֹת, שְׁלֵא הוּנֵף עֲלֵיהֶן בְּרוּז, שֶׁהַבְּרוּז פּוֹסֵל בְּנִיזְעָה. וּבְפִגְיָה לְכָל דָּבָר. נִפְגְּמָה אַחַת מֵהֶן, הִיא פְּסוּלָה וְכֵן כְּשֵׁרוֹת.

המפרשים דנים בשאלה מה הן אבנים שלמות ומה המייחד את בקעת בית הכרם. האדמה עצמה עליה יוקרב הקורבן נחשבת למזבח, ולכן נדרש שמקום המזבח והן חומר הגלם שבונים ממנו את המזבח יהיו כאלה שלא עבד בו הדיוט – אדמה שאף אחד לא עבד בה (עבודה סתם או עבודה זרה?).

כמו שפסק הרמב"ם בספרו הלכות בית הבחירה פרק א, הלכות יג-יד:

הַמִּזְבֵּחַ אֵין עוֹשִׂין אוֹתוֹ אֶלָּא בְּנֵן אַבְנִים (גזית) וְזֶה שֶׁנֶּאֱמַר בַּתּוֹרָה: "מִזְבֵּחַ אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִּי" (שמות כ, כא). שֶׁיִּהְיֶה מְחַבֵּר בְּאֲדָמָה שְׁלֵא יִבְנֶהוּ; לֹא עַל גְּבִי כְּפִין וְלֹא עַל גְּבִי מְחֻלוֹת. וְזֶה שֶׁנֶּאֱמַר "וְאִם מִזְבֵּחַ אַבְנִים" (שמות כ, כב) – מִפִּי הַשְּׁמוּעָה לְמַדוֹ שֶׁאֵינוֹ רְשׁוּת אֶלָּא חֻזְבָּה. כָּל אֶבֶן שֶׁנִּפְגְּמָה כְּדוֹ שֶׁתְּחַבֵּר בָּהּ הַצֶּפֶרֶן כְּסָפִין שֶׁל שְׁחִיטָה – הָרִי זֶה פְּסוּלָה לְכָבֵשׁ וְלַמִּזְבֵּחַ שֶׁנֶּאֱמַר "אַבְנִים שְׁלֵמוֹת תִּבְנֶה אֶת מִזְבֵּחַ הַזֶּה" (דברים כז, ו). וּמֵהֵיכָן הָיוּ מְבִיאִין אַבְנֵי מִזְבֵּחַ? מִן בְּתוּלַת הַקְּרָקַע חוֹפְרִין עַד שֶׁפִּגְיָיוֹן לְמָקוֹם הַנֶּגֶר שֶׁאֵינוֹ מָקוֹם עֲבֹדָה וּבְנֵן וּמוֹצִיאִין מִמֶּנּוּ הָאַבְנִים. אוֹ מִן הַיָּם הַגָּדוֹל. וּבִזְמַן מֵהֶן.

במשנה לא מוזכר עניין הים כלל, ואולם הרמב"ם מביא אותו ביחד עם ההלכה הנשנית במשנה, ייתכן כי הרמב"ם "הוסיף" את עניין הים בעקבות הכרת החומרים שנבנה מהם מקדש חוניו שבמצרים.

הדרישה היא לבנות את המזבח מקרקע בתולה.

היכן היא בקעת בית הכרם למלמנה?

יש מקום לקבוע בוודאות שהמשנה מתכוונת לבקעה בית הכרם שבגליל התחתון, כיוון שבבריתות המקבילות למשנה זו היא מוזכרת בין בקעות אחרות שכולן בגליל התחתון:

כפי אדמה – כיצד? פביא אדמה פבקעת בית כרם ומצא עליה פיס, דברו רבי פאיר. רבי יהודה אומר: פבקעת סכנו. רבי זוסי אומר: פבקעת יתבת. רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי פאיר: אף של בקעת גינוסר. כיוצא בהן משערין אותן עכורין ואין משערין אותן צלולין (ספראי ואחרים, תשע"ט, עמ' 166).

הדיון שם הוא בנושא של הגדרת צבע דם נידה, והבדיקה היא בקרקע לחה ולא בקרקע יבשה, שכן הצבע משתנה (גם בעולם הפדולוגיה, תורת הקרקע, יש הגדרות צבע ביבש ובלחה).

כמובן נשאלת השאלה מדוע המשנה מזכירה את בקעת בית הכרם שבגליל? הרי ברור שנשאו אבנים לבניית המזבח ממרחקים גדולים, שכן אין פתרון לדרישה לחלוקי אבן בסביבה הקרובה למקדש.

יש מקום לומר כי בזמן כתיבת המשנה הזו כבר לא ישבו יהודים ביהודה, אלא רק בגליל, ולכן המשנה מזכירה מקום שהיה ידוע בחלוקי אבן מעוגלים שנמצאו בו.

קרקע בתולה בהר המוריה

דיון בנושא "קרקע בתולה שלא נזדהמה בעבודת אלילים" אנו מוצאים גם אצל הרב קורמן (תשס"ב) (קטע זה מובא על אף התנגדות מוחלטת לגאולוגיה המובאת בו, אין לו כל בסיס גאולוגי, אך הטיעון בקטע השני הוא החשוב לנושא):

ידוע הכלל, שכשהקב"ה עושה נסים, הוא עושה אותם בדרך הטבע, על פי הטבע שנקבע בששת ימי בראשית. היום אנו יודעים כי הר נוצר באופן פתאומי, כתוצאה מהתפרצות וולקאנית. כאשר אברהם אבינו הלך לעקוד את יצחק, הר המוריה טרם היה, כי המקום היה עדיין עמק. לכן אמר הקב"ה, שילך אל ארץ מוריה. לאחר יציאתו לדרך אירעה שם התפרצות וולקאנית. מהתפרצויות כאלה נפלטת לבה, אבנים, מים חמים ועוד. כך נוצר הנהר שלא אפשר לאברהם אבינו להמשיך בדרכו ונאלץ להמתין 3 ימים עד שהתפרצות הוולקאנית נרגעה.

הפעילות הוולקאנית נמשכה במקום זה עד לימי דוד המלך. מאחר ו"כל מקום שאתה מוצא הר גבוה וגבעה נישאה ועץ רענן, דע שיש שם עבודה זרה" (ירושלמי עבודה זרה פ"ג, מ"ה). היה הכרח למצוא לבית המקדש מקום נקי מפעילות אלילית קדומה. ורק בדרך של מציאות גיאולוגית חדשה ניתן היה להגיע לכך. וגם במקום זה דוד המלך ברצונו להכין את היסודות לבית המקדש, נאלץ היה לחפור לעומק רב עד שהגיע בודאות ל"קרקע בתולה" (מדרש שמואל כ"ו; ראה שו"ת "חתם סופר" י"ד, סי' רל"ג בשם רבו ר' נתן אדלר על אותו נושא) (עמ' 21, ההדגשות במקור).

את דברי ה"חתם סופר" אביא כלשונם, שכן הם מדגישים מאוד את החיפוש אחר המקום "הבתול" שלא היה מקום לעבודה זרה:

ואגב אשמיעהו פה ששמעתו מפה קדוש מ"ו החסיד שבכחונה מ"ה נתן אדלר זצ"ל בפ"ש תוספו' בע"ז פר"ו בפתני', כל מקום שאתה מוצא הר גבוה וגבעה נשאה בידוע שיש שם עבודה זרה. וכן תוס' בשם ירושלמי, דפקדש היכן נבנה למ"ד שנעבד בפחובר לגבוה ותו' בירושלמי על פי נביא נבנה שם. ופי' פורו זצ"ל הנ"ל על פי מדרש "וירא את הפקום פרוחוק" שראה אותו מקום עמק ולא הר, והתפלל ואמר אין כבודו של מלך לשכון בעמק, ונעשה באותו היום הר "אשר יאמר היום בהר ה' יראה" והשתא י"ל דכל ההרים שהעמידו עליהם עבודה זרה ושעבדו קודם שהחזיק אברהם אבינו עליו השלום בארץ אותם נאסרו לגבוה, אך הר הפורו' שה' עמק ולא העמידו עליהם עבודה זרה שם לעבדו, עד אחר שנעשה הר על ידי תפלתו של אברהם אבינו עליו השלום, ואז כבר ניתן לו הארץ ואין האדם אוסר דבר שאינו שלו, והנה ידע דוד המלך עליו השלום שאין לך הר גבוה וכו' ואי אפשר לבנות בית הפקדש בהר ואין כבודו של מלך לשכון בעמק היינו מקום ועל כן אפר אס אתן שנת לעיני וגו' עד אמצא מקום לדי' ויהיה פשכנות לאביר יעקב שלזה צריך הר ולא מקום ולזה צריך נביא שגילה להם שזה ההר ה' מקום בתחלה ונעשה הר אח"כ אלו דבריו ז"ל ודפח"ח" (שו"ת חתם סופר, יורה דעה רלג).

מקורות

ספראי, ז' ספראי, ה' ורוזנק, ד' (תשע"ט). משנת ארץ ישראל עם פירוש ספראי: סדר טהרות מסכת נידה (א' ונגרובר, עורך ומהדיר). הוצאת מכללת הרצוג – תבונות. קורמן, א' (תשס"ב). פענות פרשיות. עו"ד י.ד. שחור – מנהל העזבון.